

I. HRUŠOVSKÝ:

Z MONOLÓGOV A DIALÓGOV II

(K 30. výročiu úmrtia Igora Hrušovského; 14. 4. 1907, Bánovce nad Bebravou – 18. 7. 1978, Bratislava)

Filozof Igor Hrušovský, od úmrtia ktorého uplynulo v júli t. r. už 30 rokov, bol jednou z najvýznamnejších osobností modernej slovenskej filozofie a vedy. Z jeho rukopisnej pozostalosti, v ktorej zanechal významné dielo Monológy a dialógy (1974 – 1978), završujúce jeho celoživotné mysliteľské úsilie, sme z dochovaného pôvodného rukopisu už pred rokmi publikovali dva dialógy (Z Hrušovského nepublikovaných dialógov; in: Organon F, IV, 1997, č. 2, s. 156 – 175) a v predchádzajúcom roku niektoré doposiaľ neuverejnené kapitoly (Kategória bytia, Dialektika štruktúry, Samovývin, Diskusia o štrukturalizme; in: Filozofia, 62, 2007, č. 6, s. 550 – 559). V tomto čísle nášho časopisu prinášame ďalšie ukážky, v ktorých Hrušovský rekapituloval vlastný filozofický vývin, jeho jednotlivé etapy a peripetie, a pridávame niektoré črty dokresľujúce jeho mysliteľský profil.

Vladimír Bakoš

Tri stretnutia s filozofiou. V dlhých rokoch filozofickej aktivity oboznamoval som sa s premnohými filozofickými prúdmi v minulosti i s problémami súčasných čias, no zvlášť pamätihodný význam nadobudli pre mňa tri stretnutia, o ktorých sa chcem v tejto črte spovedať.

Prvé stretnutie sa uskutočnilo v roku 1928, keď som študoval prírodné vedy, a najmä biológiu. Vtedy sa mi dostala do rúk objemná kniha Hansa Driescha *Philosophie des Organischen* vo svojom najnovšom vydaní. Mám ju dosiaľ. V úvode knihy sa osobitne zdôrazňuje, že všetka kultúra, či už etická, či intelektuálna, alebo estetická, nepozná nijaké hranice medzi krajinami, národmi a rasami.

V priebehu ďalších rokov oboznámil som sa aj s inými prácami H. Driescha, no tie ma už tak nevzrušili ako práve táto kniha. Aspoň niekoľko slov o tom, čo ma v nej tak nesmierne upútalo. Na základe experimentálneho rozboru individuálnej morfogenézy Driesch zdôvodnil, že zákonitosti biosféry sú celkom špecifické a neredukovateľné na nijaký mechanistickomaterialistický teoretický model. Z jeho veľmi presných rozborov vyplynulo, že živá štruktúra je harmonicko-ekvipotenciálna, že je celostnou jednotou organických zložiek, z ktorých každá podľa relatívnych proporcií – pri dostatočne silnej regeneračnej potencii – môže vytvoriť typický celostný útvar, ktorého je ona komponentom. V biotickej realite sa teda stretávame s javmi regulácie, ktoré sú zviazané s dynamickým vzájomným pôsobením morfogenetických procesov. Driesch ďalej ako prvý upozornil, že život je schopný brániť vzrastu entropie, ktorý je príznačný pre všetku abiotickú oblasť. V posledných rokoch sa k tomuto zisteniu vracajú mnohí teoretickí biológovia a prinášajú ďalšie doklady, že vo vesmíre existujú enklávy, v ktorých prevládajú anti-entropické tendencie a v ktorých sa uplatňuje rastúca organizovanosť a diferencovanosť. Na Drieschovu iniciatívu nadviazal spomedzi najvýznamnejších súčasných teoretických

biológov najmä L. V. Bertalanffy. Pravda, mnohé problémy tak mladej disciplíny, ako je moderná teoretická biológia, sú dosiaľ otvorené. Pozoruhodný prístup k týmto otázkam z pozícií filozofie rozvinul kedysi H. Bergson, ktorý s veľkým záujmom sledoval morfo-genetické práce Drieschove a vyslovil sa, že intelektom sme schopní postihovať iba priestorový zovňajšok vecí a mechanický čas. V tridsiatych rokoch som sa s Drieschom niekoľkokrát aj osobne stretol.

I. Hrušovský

V tých rokoch ma neobyčajne upútali aj niektoré vývody S. Freuda, najmä pokiaľ ide o dialektiku existenčného milieu, pudových nárokov libida (Id), racionálneho Ega a autoritatívnej sféry záväzných noriem a vzorov Superega. Ohrozenie človeka sa hlási ako úzkosť; iba silná osobnosť je schopná zvládnuť pudové nároky Id a tvorivo recipovať naliehania autoritatívnej sféry Superega. Egoizmus je prejavom slabého Ega, ktoré sa chce zaistiť proti ohrozeniu.

Druhým veľkým duchovným dobrodružstvom, ktoré som zažil, bolo stretnutie s dielom F. Engelsa roku 1932, keď som si začal zadovážovať zväzky Marxa a Engelsa (*Historisch-kritische Gesamtausgabe*). Postupne som pristupoval aj k štúdiu Marxových a Leninových prác. Nemienim tu v tejto črte

podávať správu o všetkých vzrušujúcich momentoch, ktoré som prežíval pri čítaní klasikov marxistickej filozofie a obmedzím sa iba na niektoré ich tézy v súvisí s mojimi najnovšími prácami.

Roku 1932 som si po prvý raz zreteľne uvedomil, že Engels spolu s Marxom objavili zákonitosti spoločenského vývinu, že určujúcim činiteľom tohto vývinu je spôsob výroby ako výraz dialektického vzťahu výrobných síl spoločnosti a výrobných vzťahov medzi ľuďmi.

V posledných rokoch v súvisí s mojimi ontologickými štúdiami neobyčajne som si ocenil Engelsove tézy, že bytie je predpokladom konkrétnych určení a že bytie je otvorenou otázkou za hranicou, kde končí náš obzor. Podľa neho i Marxa revolučná prax je koincidienciou premeny sveta a sebaapremeny. V ignorovaní tejto poučky zakladateľov

marxistickej filozofie spočívajú mnohé radikálne objektivistické náhľady a skutočnosti, ktoré sú poplatné vulgárnemu a mechanistickému materializmu. Podľa klasikov základné spôsoby a formy konkrétnych určení bytia sú priestor, čas a pohyb. Podľa Engelsa nemôžeme postúpiť ďalej než k poznaniu týchto spôsobov konkrétnych určení bytia, k poznaniu vzájomného pôsobenia, pretože za ním už niet čo poznávať. Každý kvalitatívne špecifický predmet je uzlom alebo určitou konšteláciou vzájomných pôsobení nekonečne rozmanitej skutočnosti. Aj Lenin sa vyslovil, že niet nijakých nemenných elementov hmotnej skutočnosti. Podľa klasikov celý svet je hmotný celok, v ktorom predmety a procesy navzájom súvisia a zároveň si protirečia. Hmotné vlastnosti sú nevyčerpatelné, a preto aj poznanie je neukončiteľné. Podľa Leninových slov v prírode niet absolútnych hraníc, niet absolútnej podstaty, každá entita je rozporná.

Týmto i mnohým iným otázkam som v uplynulých desaťročiach venoval väčší počet štúdií, Engelsovi roku 1946 aj osobitnú monografickú prácu.

Chcem sa tu ešte zmieniť o tom, ako sa u nás v polovici päťdesiatych rokov pristupovalo k marxistickému prehodnoteniu dejín slovenskej filozofie.

V tých časoch najviac ťažkostí vyvolával rozpor medzi uprednostňovaním vnútornej dialektiky filozofického vývinu a zdôrazňovaním poslania filozofie v spoločensko-dejinnom kontexte. Podľa mojej mienky, ako som ju vtedy vyslovil, nejeden filozofický náhľad v rozličných historických podmienkach môže mať rozdielne spoločenské, prípadne spoločensko-triedne poslanie. Hovoríme nielen o pozitívnom, resp. regresívnom vplyve filozofických ideí v dejinách, ale aj o gradáciách vplyvu filozofických ideí v súvisi s premenami spoločensko-historických súvislostí a podmienok. V dejinách filozofie sa neraz stretávame aj s ideovou protirečivosťou a prelínaním progresívnych a regresívnych stránok idey alebo prúdu; vtedy hovoríme aj o stupňoch alebo tendenciách materializmu a idealizmu v dejinách filozofie. Okrem toho: ako je známe, Lenin hovoril, že idealizmus je iba jednostranným, zveličeným rozvinutím jedného z momentov nekonečne zložitého ľudského poznania. Preto vytýčením nového podnetu môžu aj idealistické smery prispieť k rozvoju materializmu. Niektoré idealistické systémy, napríklad nemecká klasická filozofia, ocenením tvorivého ľudského subjektu korigovali mnohé vulgárne náhľady mechanistického materializmu a podnietili ďalší vzostup ľudského myslenia.

Toto je v krátkosti môj postoj v diskusiách z päťdesiatych rokov k otázkam interpretácie dejín slovenskej filozofie.

Tretím vzrušujúcim zážitkom v mojom živote ako filozofa bolo stretnutie s prácami členov Viedenského krúžku, zameranými tak proti vulgárnemu empirizmu, ako aj proti každému racionalizmu.

Teoretickovedné analýzy, ktorým sa venovali členovia Viedenského krúžku, obmedzovali sa spočiatku na syntaktické vlastnosti vedeckých jazykov. Podľa Rudolfa Carnapa, jedného z koryfejov filozofie vedy, výraz „veta“ a „priama konzekvencia“ sú dva najzákladnejšie termíny logickej syntaxe. Podľa neho pri zisťovaní zmyslu určitého jazykového výrazu treba sa presvedčiť, či majú vety, v ktorých sa tento výraz nachodí, pravidlami formácie zaručené podmienky zmyslu, a aký zmysel majú tieto vety. To zodpovieme transformačným stanovením, akej triedy viet sú konzekvenciami a aká je trieda viet, ktorú z nich možno dedukovať. Taktó syntakticky treba verifikovať všetky vety, a teda aj empirické výroky. Treba ich schváliť najprv formálne, t. j. zistiť, či nie sú logicky kontradiktórne a či sú vzájomne odvoditeľné. Logická syntax má za predmet logickú analýzu po-

jmov, viet i celých vetných štruktúr vedy, je teda logikou vedy. Ak niektorý výrok traktujeme formálne, odpadá každý jeho vzťah k extralingvistickým objektom a všímame si len jeho logickú štruktúru (z hľadiska zvolenej logiky). Podľa R. Carnapa treba prísne rozlišovať syntax ako teóriu formy a sémantiku ako teóriu významu, čiže rozlišovať neinterpretované formálne syntézy a ich interpretácie (t. j. oblasti aplikovanej logiky). Carnap prísne rozlišoval logické a non-logické konštanty, logickú správnosť a faktovú pravdu. Takto ostro ich rozlišuje napríklad aj Bertrand Russell.

Ak logická syntax skúma predpoklady logickej korektnosti syntaktickej stavby vedeckých viet, sémantika sa zaoberá vzťahom medzi jazykovým výrazom a faktovými objektmi vedy, je teóriou o pojmoch významu a pravdy. Vlastne už Leibniz rozlišoval v myslení dve oblasti a pokladal jednu za oblasť analytických a deduktívnych viet a druhú za oblasť empirických a syntaktických súdov. Aj podľa B. Russella istotu analytického vzťahu treba odlišovať od hypotetickosti empirických výrokov. No Russell okrem bezpečnosti a istoty analytického vzťahu vyznáva aj fenomenálnu istotu. Takouto bezprostrednou istotou sa vyznačuje napríklad Descartovo *Cogito*. Teda apodiktická istota „cogito-sum“ a logická evidencia sú dva rozdielne typy evidencií. Bezprostrednou istotou sa vyznačuje solipsizmus aktuálneho okamihu: bez akéhokoľvek zaváhania je to predovšetkým priamo percipované zmyslové dátum, t. j. dátum bez empirického významu alebo zbavené významu a nič mimo seba neindikujúce; je čírym vyjadrením nepochybnosti subjektívneho zážitku. V expresívnej funkcii percipované dátum, hoci je vyvolané fyzikálnymi a fyziologickými činiteľmi, vyjadruje privátnosť a neindikuje nič mimo subjektu. Naproti tomu indikatívnu funkciu môžu mať všetky intersubjektívateľné výroky, predovšetkým typické empirické výpovede. Môžu ju však nadobudnúť aj singulárne konštatácie zmyslových vnemov, ak dané vonkajšie okolnosti umožňujú ich komunikovateľnosť.

Sémantika nedisponuje pevnou verifikačnou základňou. Niet nijakých empirických výrokov, ktoré by v ohľade objektívnej platnosti mali nejakú výlučnú a absolútnu povahu; všetky naše poznatky o svete si z času na čas vyžadujú korekcie.

Istota subjektívnej evidencie aj tých najelementárnejších faktových výrokov nemá absolútnu objektívnu hodnotu. Konečne, veda nemôže vysloviť nijakú konkrétnu vetu, ktorá by na formulovanie empirických faktov neupotrebila práve platný pojmový aparát danej vedeckej disciplíny; a takýto aparát nikdy nemôže byť definitívne ustálený.

Na báze koncepcie dialektickej oscilácie objektu a subjektu pokúsil som sa v posledných rokoch rozvinúť paralelu dialektiky prakticko-kognitívneho subjektu a predmetu, ako aj dialektiky artefaktu a estetického subjektu. Tak, ako konkrétny vedecký poznatok je výslednicou dialektickej oscilácie empirického objektu a empirického subjektu (teoretického postoja), analogicky sú konkrétny estetický zážitok, jeho hodnota, determinované osciláciou artefaktu a estetického prístupu. Tak, ako je vo vede daná teória dobovo charakteristická, v oblasti umenia vládnuca interindividuálna estetická štruktúra alebo norma je príznačná pre dané obdobie histórie umenia. Kognitívne sa zmocňujeme reality z hľadiska svojich poznatkových, resp. teoreticko-praktických skúseností, esteticky vnímame z hľadiska estetickej výbavy percipienta. V gnozeologickom pláne určitý konkrétny poznatok je výslednicou dialektického napätia medzi empirickým predmetom a etapovo vyznávanou empirickou teóriou a podobne platí, že každá aktuálna estetická hodnota je zásadne podmienená a určovaná dialektickým vzťahom predmetu (v osobit-

nom zreteli artefaktu) ľudského záujmu a osvojenej estetickej hodnotovej normy. Teda tvorba aktuálnej estetickej hodnoty zásadne predpokladá určité napätie medzi subjektívno-ľudskou normou a predmetom hodnotenia.

Estetický zážitok alebo estetická kvalita je špecifickým korelátom materiálneho artefaktu. Jan Mukařovský, jeden z protagonistov modernej teórie umenia, rozlišoval medzi artefaktom, hmotným nositeľom diela a dobovo príznačnou štruktúrou estetického subjektu; ich stretnutím recipient realizuje estetickú kvalitu diela, ktorá sa mení od epochy k epoche.

Moje knihy. Najstaršie moje knižné práce sa primárne orientujú na vnútornú problematiku vytýčených tém a jej osobnostné rozvíjanie. Naproti tomu práce zhruba z päťdesiatych rokov sa vcelku prednostne orientujú na aplikovanú problematiku. Determinovala to veľmi imperatívne ideová atmosféra tohto desaťročia. V týchto prácach som neraz podliehal vplyvu vonkajších naliehaní, obyčajne pre teoretické nedostatky. Mimo svojho ideového sakrosankta bol som viac-menej ľahostajný k otázkam, v ktorých som bol diletantom alebo amatérom. V niektorých prípadoch pokúšal som sa v tých časoch aj o akúsi syntézu svojho vlastného postoja a určitých dobovo limitovaných ideových postulátov, pravda, s veľmi iluzórnym úspechom. Až moje najnovšie práce sú zasa výraznejšie osobnostné, v slede času so stúpajúcimi nárokmi.

Moja sústavnejšia ideová aktivita sa začala rozvíjať na pôde Vedeckej syntézy v rokoch 1937 až 1940. Predniesol som tu niekoľko referátov o otázkach syntaxe a sémantiky vedeckého jazyka, o dialektike vedeckej tvorby, o kritériách verifikácie, o vedeckej indukcii, o problémoch kauzality a i. Na túto moju aktivitu vo Vedeckej syntéze priamo nadväzuje knižka *Teória vedy* (1941). V úvode do nej konštatujem, že v úsilí o konvergenciu ďalšieho vedeckého vývinu musí ísť v základe o koordináciu vedeckej tvorby a vonkoncom už nie o unifikáciu v mene nejakých aprioristických princípov a hesiel.

Po roku mi vyšla ďalšia knižka *Vývin vedeckého myslenia* (1942). Aj v tejto práci rozoberám viaceré aktuálne problémy modernej vedy a osobitne tiež metodologické otázky zákonitostí ideových dejín. V predslove konštatujem, že v knižke sa snažím zachytiť význačné črty konkrétnej dialektiky hlavných fáz vedeckého poznania v ich špecifickej historickej kontinuite, ako aj v štrukturálnych súvislostiach s ostatnými spoločensko-kultúrnymi oblasťami.

Na obe tieto knižky priamo nadväzuje práca *Problémy noetiky* (1948). Je to pokus o súvislý výklad noetickej problematiky, o analýzu niektorých závažných problémov ontológie, dialektiky poznávacieho procesu, vzťahu logiky a reality, poznania a praxe a i. Podľa mienky J. L. Fischera práve táto knižka je „najvyváženejšia a stavebne najprepracovanejšia“.

Tieto moje práce sú na Slovensku vcelku prvým zámernejším pokusom o sústavnejší rozbor tejto problematiky.

V iných publikáciách z týchto rokov venoval som sa predovšetkým dejinnofilozofickej problematike. Je to kniha *Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie* (1945), v ktorej sa zaoberám nástupom anglického empirizmu a hodnotením filozofického prínosu revolučného prelomu týchto čias. Je to ďalej knižka *Engels ako filozof* (1946), venovaná odkazu jedného z iniciátorov marxistickej filozofie. V úvode k prvej knižke upozorňujem,

ako Baconovo dielo vyrastá z istého nesúzvuku medzi myšlienkovou tradíciou a potrebami determinovanými zmenou existenčnej sféry: zotrvačnosť myšlienkového odkazu i snaha ju zahatať, mimovoľné podliehanie ideovej tradícii i úsilie zbaviť sa jej a obrodiť vedecké myslenie, vplyv aristotelovskej filozofie i energetický pokus skonštruovať nový nástroj vedeckého skúmania, neuvedomené preberanie istých zakorenených racionalistických predsudkov i vehementné zdôrazňovanie skúsenosti a experimentu ako jediného prameňa poznania, všetky tieto protiklady sa markantne prejavujú vo filozofickej tvorbe F. Bacona. Pri voľbe témy druhej knižky bolo mi podnetom päťdesiate výročie Engelsovej smrti. Nešlo mi v nej iba o pretlmočenie jeho náhľadov, ktoré netvorila nijakú ukončenú a uzavretú myšlienkovú sústavu pri jeho citlivom chápaní objektívnosti poznania ako historického procesu a všimol som si aj ďalší rozvoj jeho odkazu.

Po roku 1949 v období nástojčivého uplatňovania ideovo-politických zreteľov v celej našej kultúre ani filozofia sa neorientovala primárne na svoju vnútornú, špecifickú problematiku, na „uzlové body“ filozofie samej. V období sociálnych zratov zasahujú do vedeckej tvorby obyčajne veľmi výdatne hľadiská ideovopolitických naliehavostí. Ako prvoradá a takmer výlučná úloha sa vtedy zdôrazňoval boj proti nemarxistickým ideológiám a za aplikáciu marxistického svetonázoru. Tejto potrebe som splatil daň niekoľkými knižkami v rokoch 1949 až 1955. Súborom prednášok o vedeckom socializme je knižka *Dialektika spoločenského vývinu* (1949); prehľadne informuje o dialektickom materializme a jeho aplikáciách na konkrétnu skutočnosť a spoločenskohistorický vývin. Podobné poslanie majú aj prehľadné výklady dejinných peripetií filozofického myslenia v knižke *Filozofia v dejinách triednych zápasov* (1952) a niektorých problémov marxistickej teórie poznania v knižke *Niektoré otázky gnozeológie* (1953). Značne poplatná naliehaniam doby bola aj knižka *Filozofia a veda* (1955); rozvrhnutia jej osnovy určovali súčasne najpálčivejšie teoretické a praktické otázky vedy a filozofie.

Pokusom o pôvodnejší prístup k závažným otázkam dejinno-filozofickej problematiky, ako aj k niektorým principiálnym a živým otázkam marxistickej filozofie je až knižka *Tri iniciatívy v dejinách filozofie* (1959). Jej prepracovaným a rozhojneným vydaním je potom kniha *Z minulosti a súčasnosti filozofie* (1961). Napriek celkovému koncepčnému uvoľneniu knihy jednako len niektoré jej pasáže sú ešte do istej miery poznačené ideovou atmosférou päťdesiatych rokov.

Až moje neskoršie práce, počnúc knižkou *Problémy, portréty, retrospektívy* (1965), priamo už nadväzujú na vývody mojich prác zo štyridsiatych rokov, najmä na *Problémy noetiky* (1948), a usilujú sa meritórne riešiť niektoré závažnejšie otázky, ktoré sa v skúmanej problematike medzičasom vynorili. Tieto práce sú už výraznejšie osobnostné. Snažím sa v nich vychádzať zo zásady, že pokrok vedy a filozofie je nemožný bez sústavného a intenzívneho rozvíjania základných, vnútorných a špecifických teoretických otázok, ktoré tvoria jadro poznania.

Do knižky *Problémy, portréty, retrospektívy* som zahrnul problematiku dialektiky štruktúry, otázky dialektiky denotácie a syntaxe a dve umenovedné štúdie, v ktorých ide o zásadnú rehabilitáciu a zdôvodnenie špecifickosti estetického fenoménu. Ťažisko práce je práve v týchto otázkach. Druhá časť knižky je venovaná odkazu niektorých humanistických mysliteľov minulých dôb, ku ktorým som mal oddávna intímny vzťah a ku ktorým som sa opätovne vrátil v atmosfére ťažkých depresí, ktorá vtedy na mňa doľahla.

V ďalšej knižke *Strukturierung und Apperzeption des Konkreten* (1966) riešim otázky, ako sú vzťah štruktúry a funkcie, otázky multištruktúrnosti konkrétnej reality, problematika otvorených systémov a výstavba vedeckých teórií, niektoré otázky sémantiky a. i.

Roku 1968 vyšiel pod názvom *Kapitoly z teórie vedy* výber z mojich knižných prác uverejnených v rokoch 1941 – 1948. Nie je kompletnou reedíciou, ale súborom tých kapitol a úryvkov, ktoré sa viac-menej priamo vzťahujú na titulnú problematiku. Na ňu v mnohých ohľadoch nadväzujú aj uvedené knižky z rokov 1965 a 1966. Preto som zahrnul do tohto výberu aj úryvok z knižky *Strukturierung und Apperzeption des Konkreten*.

Konečne aj v knižke *Problémy filozofie* (1970), ktorá vyšla v nemčine i v slovenskej verzii, zameriavam sa už výrazne osobnostne na celý komplex filozofických problémov, ktoré ma pútajú už dlhé roky. Bezprostredne pred vydaním je napokon aj moja najnovšia práca, ktorú som napísal roku 1973 pod názvom *Dialektika bytia a kultúry*. Táto knižka je relatívnym zavŕšením môjho kognitívneho úsilia predovšetkým v oblasti ontológie. Práca prináša nový koncept ontológie ako teoretický základ môjho ponímania štruktúrológie. Myslím, že v kontexte môjho filozofického usilovania je práve takým ideovým míľnikom, akým bol môj pokus o rozvinutie dialektickej štruktúrálnej koncepcie začiatkom štyridsiatych rokov. Domnievam sa, že môj ontologický koncept je vyhovujúcim filozofickým fundamentom môjho ponímania dialektiky štruktúry.

Z ideových peripetií posledných desaťročí. Päťdesiate roky sa u nás vyznačovali imperatívnym a sugestívnym vplyvom ideologickej nadstavby (alebo ideovomórnálneho superega), až hypnotickým vplyvom niektorých hypostazovaných hesiel, ich tuhou efektívnou väzbou. Proti kriticizmu stála fideistická vízia. Kolektívne viery práve preto, že nie sú individuálne, pôsobia veľmi reálne a objektívne.

V obdobiach prevratných spoločenských udalostí mnohí ľudia sa vzdávajú vecného a kritického prístupu k doliehajúcim problémom a vracajú sa do magickej mentality svojho detstva. Magická kolektívna mentalita implikuje regres osobnosti a depersonalizáciu. K vnútornému návratu do detského sveta dochádza pravidelne vtedy, keď človek nie je schopný zvládnuť ťažkosti existencie, keď je postavený pred osudovú dilemu a keď sa ocitá v neriešiteľných morálnokonfliktných situáciách. Vtedy človek prestáva rozvíjať svoje podstatné a bytostné sily. Keď je zovňajší nátlak príliš naliehavý, častým východiskom býva identifikácia jednotlivca s panujúcimi spoločenskými ideami a smernicami. Môže sa stať, že sa schopnosť takejto identifikácie vypestuje až do polôh fascinujúcej virtuozity. Takíto jednotlivci sa časom osobnostne celkom vyprázdnia, potenciálne možnosti vnútorného rastu a sebaobohacovania anulujú, mechanicky si „osvojujú“ to, čo sa od nich žiada.

Stáva sa, že náhla zmena v oblasti ideológie vyvoláva pocity bezvýchodnosti a skepsy práve u tých, čo dosiaľ lípli príliš sektársky, mechanicky a fideisticky na záväzných spoločensko-triednych normách. Akýkoľvek nediferencovaný a rudimentárny prístup k nesmierne zložitej a rozpornej dobe, v ktorej žijeme, vedie obyčajne k strate perspektív a k pocitu skepsy.

V podmienkach svetovej historickej krízy v období medzi svetovými vojnami všetko, čo v našej kultúre znamenalo niečo pozitívneho a perspektívneho, hlásilo sa k veľkým humanistickým ideám socializmu. Generácia štyridsiatych rokov pamätala na zlyhanie

buržoázno-demokratickej koncepcie, bola potom svedkom krachu nacizmu a mala pred očami výrazný podiel Sovietskeho zväzu na jeho porážke. Globálna viera a zainteresovanosť na nových ideách však tlmili analytický rozum a kriticismus. Veľa revolucionárov z dvadsiatych rokov sa neskoršie dostalo do konfliktu s produktmi toho, za čo kedysi bojovali.

Vo svojich prácach z päťdesiatych rokov podliehal som sčasti aj ja sugestívnemu vplyvu panujúceho superega. Bolo to v dôsledku istého kreditu antifašistickej ideológie a vyplývalo to nevyhnutne sčasti aj z postov vtedy zverených a zastávaných. Tento vplyv vonkajších naliehaní sa prejavoval vcelku v tých oblastiach filozofie, v ktorých som si nedostatočne rozvinul vlastnú teoretickú základňu. Nezľavoval som však v otázkach svojho sakrosankta, i keď som ich nemohol vtedy rozvíjať. Ktoré sú to? Predovšetkým filozofické otázky biológie, metodológie dejín filozofie, viacerých otázok gnozeológie, sémantiky, axiológie, a najmä tiež štrukturoológie.

Niektoré dogmatické ideové a metodologické postoje sa v určitých historických situáciách vracajú takmer v identickej podobe. Vtedy sa história nestáva učiteľkou života. V päťdesiatych rokoch sektári a dogmatici vyhlasovali napríklad psychoanalýzu, teóriu relativity, kybernetiku, genetiku, sémantiku atď. za reakčné pavedy. Aj mnohí súčasní dogmatici sa práve takto apodikticky a s tým istým žargónom vyjadrujú o viacerých problémoch vedy. V sedemdesiatych rokoch zase pranierujú to, že do marxistickej vedy u nás nepriaznivo zasahujú napríklad náhľady Bertalanffyho, Heisenberga, koncepcie sémantiky, štrukturalizmu a i. Je to vraj dôsledok nedostatočnej ideologickej ostrážitosti.

Tohto roku (1975) vyšiel u nás článok o niektorých metodologických otázkach výskumu dejín filozofie. Vytýka sa v ňom okrem iného jednostrannosť, subjektivismus a elekticismus v metodologickom postoji k výskumu a výkladu dejín filozofie na Slovensku. Najmä sa v ňom zazlieva, že napríklad *Prehľad dejín slovenskej filozofie* (je to kolektívne dielo, ktoré vyšlo roku 1965) neuvádza a nehodnotí širšie mimoprofesionálne filozofické a ideové prejavy, a osobitne to, že málo pozornosti venuje mysliteľom a publicistike spätaj so zápasom strany. Konkrétne ide o obdobie konca štyridsiatych rokov a o päťdesiate roky. Možno, že sa v *Prehlade* mohlo naozaj viac pozornosti venovať aj týmto zápasom. Pravda, bolo by potrebné hodnotiť aj niektoré protirečivé a negatívne stránky tejto aktivity. Sám autor článku venoval mimoriadnu pozornosť napríklad v tých časoch rozvíjanému boju proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Napríklad v úvode ku knihe prekladov *Demokritos a iní grécki atomisti* svoj komentár „aktualizoval“ pripomienkou, že „marxizmus-leninizmus je nepremožiteľnou zbraňou v našej výstavbe socializmu a v boji proti jej nepriateľom, otvoreným, zahaleným, typu Slánskeho, Švermovej, Clementisa, Husáka a Novomeského“. Poznemenávam to jedine preto, že autor pokladal za vhodné až po desiatich rokoch kriticky rozobrať *Prehľad*, pričom sa odvoláva práve na Husáka a Novomeského, ktorých predtým zatracoval. Pri všetkých nedostatkoch jednako je *Prehľad* vcelku vydareným výsledkom niekedy až mučivých diskusií o adekvátny metodologický prístup k materiálu dejín slovenského filozofického myslenia. Do tohto úsilia o takýto prístup sa totiž sústavne zasahovalo z pozícií raz boja proti kozmopolitizmu, raz z platformy boja proti buržoáznemu nacionalizmu, inokedy zo zorného uhla priznávania pokrokovosti výlučne len materialistickým prúdom v dejinách filozofie alebo z hľadiska prihládania len na bezprostredný spoločensko-triedny efekt filozofických ideí. Práve vďaka tomuto úsiliu sa mohli uplatniť diferencovanejšie kritériá skúmania a hodnotenia

filozofického odkazu, tvorivejší postup proti mechanicky, abstraktne a nehistoricky traktovaným schémam.

Ak sa za angažovanosť vedy a filozofie pokladalo takéto a podobné podrobovanie sa vedeckej tvorby schémantickým direktívam, tak, pravdaže, všetko skutočne vedecké myslenie muselo nevyhnutne vyústiť do ochromenia pozitívnej a novátorskej iniciatívy v oficiálne ideologizovaných odboroch. Napriek mnohým zlým skúsenostiam, napriek tomu, že takéto postoje vyvolávajú napokon ideovú krízu, s takýmito zjavmi sme sa stretávali, žiaľ, aj v sedemdesiatych rokoch.

Vždy vedie do závozu, ak sa a priori spoliehame na tradované, i keď azda sugestívne, ideové kánony, pretože každý kánon je historicky podmienený vo svojom diferencovaní, osvojovaní a interpretácii. Každý skutočný tvorca sa musí trpezlivo a samostatne dopracovávať k pochopeniu otázok svojho záujmu, a to nakoľko len vládze a je schopný – rozumie sa, nie bez inšpiratívneho štúdia mnohých výsledkov ľudského umu uplynulých vekov.

Východisko z ideovomorálnej krízy – okrem iných podmienok – je len v prenikavej analýze všetkého, čo na nás dolieha, a zároveň v tvorivom osvojení si živej dialektickej metódy v kontakte s konkrétnym materiálom skúmania. Iba takýto prístup a určitá dávka teoretickej skepsy pomáha vyvarovať sa ideových a morálnych kríz vyplývajúcich z absolutizovaných modelov.

Tak ako v oblastiach vedy, ktoré prešli už stáročným vývinom (predovšetkým vo fyzike), postupne sa vykryštalizovala unitárna teoretická koncepcia, pri všetkej svojej relatívnosti prebieha takýto proces čoraz výraznejšie – od čias Marxa – aj v humanitných odboroch vedy. To znamená, že keď konštatujeme, že vôbec každá oblasť vedy je vývinuschopná v zmysle prehlbovania poznania, a že je teda otvorená, toto konštatovanie neimplikuje nijaký teoretický pluricentrizmus ani v humanitných vedách. Pravda je napokon iba jedna, i keď je historicky podmienená. Formovanie vedeckej pravdy v nekonečnom procese dialektiky teórie a praxe a na čoraz náročnejšej kognitívnej úrovni si vyžaduje pravdaže trpezlivé bádateľské úsilie, ako aj určitú náhľadovú toleranciu v povedomí historickej podmienenosti všetkého nášho poznania.

J. Uhrovi a P. Cmorejovi: historia vitae magistra

Bratislava, 22. 1. 1973

Moji milí priatelia,

pri vstupe do nového roku, bohdá, menej ťaživého, ako bol vlašajšok, zatúžil som porozmýšľať o niektorých problémoch dneška, ako aj o niektorých privátnych existenčných otázkach. Svoje úvahy však nechcem zaznamenávať iba pre seba v akýchsi solilokviách, ale žiada sa mi zveriť sa týmto obšírnym listom aj Vám, ktorí ste mojej ideovej aktivite venovali v posledných rokoch naozaj vzácnu pozornosť. Okrem týchto úvah mám na srdci aj veľa iných otázok, o ktorých pri vhodnej príležitosti rozpradiem dialóg aj s ďalšími svojimi druhmi.

Predovšetkým teda, pokiaľ ide o niektoré otázky dneška: Ako pristupovať k ich rozboru a hodnoteniu, ak nezačneme skúmaním ich historických koreňov? Historia vitae magistra – platí to a fortiori práve pokiaľ ide o otázky, ktoré najväčšmi doliehajú, ale aj pokiaľ ide o pohľad do budúcnosti, o otázky futurologie alebo – podľa najnovšej nomenklatúry – prognostiky. Bez komplexnej historickej sondáže sa veľmi ľahko, ba pravdepodobne nevyhnutne každá prognostika ľahko zvrhne na analógiu celkom obyčajnej pranos-

tiky.

V tomto liste azda postačí vyjsť z rokov, z ktorých mám svoje bezprostredné skúsenosti, t. j. z obdobia medzi svetovými vojnami: V tých časoch všetko, čo v našej kultúre za niečo stálo, bolo zainteresované – na pokroku, na sociálnom a kultúrnom povznesení života širokej pospolitosti, prejavovalo a rozvíjalo úsilie o vymanenie sa zo zaostalosti, o obrodu celého nášho života, kultúry, vedy a umenia, slovom, hlásilo sa k veľkým humanitným ideám socializmu. Aj táto naša kultúrna avantgarda sa nazdávala, tak, ako spravidla výkvet každej nastupujúcej generácie, že práve ona účinne prispeje k novému a lepšiemu spoločenskému poriadku. Jej príslušníci horovali za socializmus a boli presvedčení, že sa dožijú splnenia svojich túžob a úsilí. Všetky tieto snahy, napriek nejednej ilúzii, boli osnované na svoju dobu pozoruhodnou erudíciou a etickým postojom. Nejedno z ich želaní a nádejí sa realizovalo po veľkej dejinnej kataklizme.

Je pochopiteľné, že revolučný elán a dobovo podmienený entuziazmus i jeho konkrétny obsah vplývajú na ideovú selekciu a zdôrazňovanie vždy len určitých, v danej situácii najmarkantnejších dejinných síl a momentov. Zainteresovanosť na veľkých ideách však do istej miery tlmí potrebný kriticizmus: koľko vynikajúcich revolucionárov z 20. rokov sa neskoršie dostalo do konfliktu s produktmi toho, za čo – tak trochu z chiliastického aspektu – kedysi horovali a bojovali. Neuvedomovali si, že pri všetkej prezieravosti a bystrom pohľade beh života vyústi neraz do inej polohy, ako sa pôvodne predvídalo a zamýšľalo. Určitá redukcia pohľadu je však, žiaľ, historicky nevyhnutná – taká je už ideová dialektika. Ako vieme, pofebruárové obdobie čoskoro po svojom nástupe sa začalo vyznačovať imperatívnym a sugestívnym vplyvom ideologickej nadstavby, ba v niektorých prípadoch až hypnotickým vplyvom aj rôznych hypostazovaných pojmov a hesiel, ich tuhou afektívnou väzbou. A kolektívne viery, práve preto, že nie sú individuálne, pôsobia veľmi reálne a objektívne. V tomto procese, najmä v jeho prvej fáze – ako vôbec v etapách nástupu nových spoločenských štruktúr –, naliehavo a kategoricky sa uplatňovali ideologické záujmy nastupujúcej triedy, niekedy až v absolutizovanej podobe. Ako sa rozumie, v ďalších dejinných fázach takéto absolutizácie museli vyústiť do celej série krízových situácií. V našej vede napríklad – ako sa pamätám – v päťdesiatych rokoch sa príliš stroho vytyčovali konkrétne úlohy vedeckého bádania (a niekedy anticipando sa určovali dokonca aj rezultáty) a mechanicky sa vydeľovali dielčie a vytrhnuté momenty zložitej a rozpornej skutočnosti.

Je zrejmé, že vyznávanie zjednodušených a absolutizovaných poučiek a dejinných anticipácií sa skôr alebo neskôr muselo zavrieť ideovou krízou a nihilistickými náladami rôznych odtienkov. Tento nihilizmus a pesimizmus predovšetkým práve v radoch celkom vyhranene a príliš jednoznačne orientovaných príslušníkov generácie, ktorá nastúpila bezprostredne po februárových udalostiach, sa po prvý raz prejavili po XX. zjazde KSSZ a opäť sa oživilí v novotnovskej ére uprostred šesťdesiatych rokov. V niektorých prípadoch čoskoro vyústili do dichotómie koncepcie akéhosi eschatologického socializmu a triezveho chápania skutočnej dialektiky súčasných dejín. Východisko z krízy okrem iných podmienok je len v prenikavej analýze všetkého, čo na nás dolieha, a zároveň v tvorivom osvojení si živej dialektickej metódy v kontakte s konkrétnym materiálom skúmania.

Práve preto treba racionálne vniknúť do problémov a oveľa dôslednejšie než dosiaľ rozvíjať a uplatňovať dôkladnú a komplexnú rozumovú analýzu všetkých javov súčas-

ných dejín. Poučili sme sa, že pre skutočne tvorivú analýzu a pozitívnu imagináciu ani zďaleka nestačí číre vzplanutie a inšpirácia chvíle. Výstižné poznanie dejinnej nevyhnutnosti si vyžaduje veľmi hlboký a komplexný prienik do historického pohybu: priliehavé a perspektívne osnovanie ideovej a kultúrnej aktivity predpokladá prenikavú dialektickú analýzu dejinno-spoločenských síl. Slovom, pred existenčnou kapituláciou v značnej miere chráni pokiaľ možno najúplnejšie poznanie dejinotvorných síl a dialektický prístup k histórii spoločnosti, myslenia a kultúry. Treba sa pritom neustále vracat' k prameňom moderných spoločenských vied, predovšetkým k teoretickému odkazu Marxa samého. Jedine na tejto platforme možno podľa mojej mienky osnovať skutočne sľubný rozvoj našich humanitných vied a hľadať východisko z dnešnej našej krízy. Myslím, že súčasné formy individuálno-spoločenskej praxe si vyžadujú také rozvinuté revolučnej teórie, ktoré by vyvieralo predovšetkým z hlbinných vrstiev Marxovej teórie. Nazdávam sa, že takýto prístup umožňuje vyvarovať sa do istej miery určitých traumatizujúcich situácií, vyvolávaných značným podielom aj kontrapozíciami absolutizovaných ideových modelov a realít dnešných čias.

Pokiaľ ide o niektoré privátne existenčné otázky, a na ne sa chcem v tomto liste predovšetkým orientovať, myslím, že v tomto ohľade má primárny význam rozvíjanie permanentného výberového kontaktu so všetkým, čo ľudstvo vytvorilo veľkého v dejinách. Takýto kontakt je dôležitým východiskom pri vytváraní základného psychického ladenia a kultivovania ucelenej, erudovanej a vnímavej osobnosti, pri jej pozitívnej výstavbe. Takýto človek má zvýšenú schopnosť tvorivo a osobnostne integrovať vonkajšie impulzy a sám seba nepopierať. Platí ako principiálny postulát, že nehynúce diela ľudského ingéniaria treba si osvojovať iba cez vlastné, osobnostné ideovo-morálne médium, ktoré si treba neustále budovať a zveľaďovať. Náležité plnenie tohto kategorického imperatívu seba-utvárania uľahčuje potom zvýšeným spôsobom rešpektovať aj druhý dôležitý postulát, totiž konať pokiaľ len možno v súlade so svojim intelektuálnym a morálnym svedomím. Proces pozitívneho utvárania a diferencovania tohto svedomia, ktorý je podmienený neustálou potrebou a nevyhnutnosťou zásadného riešenia veľmi rozmanitých existenčných kolízií, rozporov a problémov, vždy doliehajúcich na človeka, nesmie byť v nesúlade s generálnym trendom spoločenského vývinu a so skutočnou a perspektívnou dialektikou dejinného progresu.

Hovorím práve o nevyhnutnosti neustáleho riešenia doliehajúcich existenčných rozporov. Treba si však všimnúť, že ani vrcholná oblasť dejín kultúrnej tvorby nepredstavuje nijakú lineárnu kontinuitu. Aj táto kontinuita je dialekticky premenlivá. Preto kontinuitu v kultúre treba chápať nie ako lineárny rozvoj odkazu minulosti, ale ako tvorivé rozvíjanie a zároveň prekonávanie kultúrnych tradícií.

Z tohto konštatovania vyplýva aj koncepcia tvorivej slobody. Myslím, že práve v možnosti prekonávania kultúrneho odkazu, ale v prekonávaní zákonitým a dialekticky determinovanom vyznávaných kultúrnych výdobytkov a hodnotových noriem je sloboda tvorcu. Je celkom zrejmé, že skutočne tvorivá sloboda sa nemôže rozvíjať v nijakom ideovom, morálnom a tvarovom nihilizme alebo vákuu.

Ak možno s touto úvahou súhlasiť, potom platí, že každý jednotlivec by sa mal usilovať pristupovať k recipovaniu výtvorov kultúry, vedy a umenia nie na báze vonkajšieho naliehania, teda vlastne ľahostajne, ale iba z hľadiska a optikou vlastných skúseností a na základe všetkých cenných podnetov, ktoré osobnostne asimiloval už predtým. Proces

integrácie si vyžaduje orientáciu predovšetkým na také diela, s ktorými som schopný navodiť si vnútorný dialóg a ktoré stimulujú pohyb osobnostne príznačnej fantázie a imaginácie.

O tolerancii. Mnohé črty slovenskej politickej a kultúrnej minulosti sú hlboko ovplyvnené Lutherovou reformáciou. Nemienim sa však teraz vysloviť ku konkrétnemu meritu tohto vplyvu, chcem sa dotknúť iba principiálnej stránky jeho etického postoja. A práve tento podstatný moment jeho charakteru výrazne určoval aj morálny profil mnohých osobností našich dejín. Luther predovšetkým úplne ignoroval všetko osobné riziko, s ktorým bolo spojené jeho reformátorské úsilie: o jeho správnosti a opodstatnenosti bol nezviklateľne presvedčený. Často to vyhlasoval celkom kategoricky a jedinečne sugestívnym jazykom. Vo chvíľach uvoľnenia však prejavoval značnú toleranciu a vystupoval proti každému „svetskému násiliu“ vo veciach presvedčenia a viery. Doslova povedal, že násilie vo veciach viery nevyhnutne ústi do lži a pretvárinky. Keď ho obviňovali z herézie a nútili ho odvolať tézy, ktoré sa priesčili oficiálnej a kanonizovanej vierouke i cirkevnej praxi, odvolával sa na to, že mu jeho svedomie nijako nedovoľuje tak urobiť.

Prešli však stáročia a medzitým pokrytectvo ľudí v mnohých ohľadoch nadobudlo veľmi rozvinuté formy: Ľudia morálne celkom vyprázdnení začali operovať, keď sa im to hodilo v ich konjunkturálnom driblovaní, dokonca aj s pojmom „svedomia“. Roku 1965 som sa dočítal, že „za posledných dvadsať rokov sa marxistické myslenie redukovalo na niekoľko neotrasiteľných téz, fráz, poučiek a doktrín“ a že „každý, kto sa dostane do zajatia týchto doktrín, vystaví sa v budúcnosti ostrej kritike zo strany svojho svedomia a bude sa hanbiť sám pred sebou“. Avšak roku 1970, už v iných podmienkach, z tých istých úst sa vyslovilo, že takéto výčitky boli nesprávne a že treba odsúdiť ľudí, ktorí vystupovali proti údajným dogmám marxizmu-leninizmu. Iný výrečný príklad: Roku 1954 sa konštatovalo, že kybernetika je reakčná pveda, a už roku 1959 z tých istých úst sa konštatovalo, že kybernetika otvára skvelé perspektívy v komunistickej spoločnosti.

S ideologickým dogmatizmom sa stretávame v priebehu celých dejín, no zvlášť vypuklo v obdobiach spoločenských kríz. To vždy vyvoláva oslabenie kriticismu a negovanie špecifickosti poznania, a najmä tiež vedeckého poznania. Vieme, že v určitých krízových situáciách aj poučky marxizmu sa vyznávajú v absolutizovanej a kanonizovanej podobe. V dôsledku takýchto a podobných postojov mnohé vedné disciplíny sa dostali do závozu. Veda má však svoju vnútornú dialektiku, dialektiku teórie a špecifickej praxe, i keď je zároveň začlenená do širšej svetonázorovej a kultúrnej dialektiky. To znamená, že všetky podnety z celého spoločenskokultúrneho milieu, a teda aj svetonázor a ideológiu, treba do vedy vždy integrovať v tvorivom procese osvojovania a nikdy mechanicky inkorporovať.

Sama história prináša bezpočetné doklady o tom, že každý absolutizmus a intolerancia sú napokon na prekážku ideového a spoločenského progresu práve tak, ako na druhej strane nihilizmus a nezodpovednosť. Skutočne tvorivé myslenie a veda sa vyznačujú historickým zmyslom, poznanie je nekonečný dialektický proces.

Grécka iniciatíva. Problematika gréckej iniciatívy alebo gréckeho zázraku (le miracle grec) ma vábi už dlhé desaťročia a počnúc rokom 1942 venoval som jej rad štúdií. Táto skica zachycuje niektoré podstatnejšie vývody týchto štúdií.

Boli to Gréci, ktorí prví v dejinách povzniesli myslenie na vysokú kritickú a racio-

nálnu úroveň. Podľa slov F. Engelsa vo filozofii, tak ako v iných oblastiach, musíme sa stále vracat' k výsledkom toho malého národa, ktorému jeho univerzálne nadanie a uplatnenie zaistili v dejinách vývinu ľudstva miesto, na aké si nemôže robiť nárok žiaden iný národ.

Pokiaľ ide predovšetkým o samotný zrod myslenia v dejinách, zásvit reflexie v histórii ľudstva sa začal vynárať, keď sa jeho ešte zastretá a zahmlená inteligencia stretla s prekážkou, ktorá suspendovala obvyklú automatickú akciu. Iba isté sklamanie, odcudzenie, náraz na odpor vyvolávajú zostrenú vnímavosť, vedú k rozlišovaniu a pod tlakom kontrastov sa vynárajú prvé prejavy myslenia.

Kognitívna invencia predpokladala rozviazanie rutiny. Sezónny úbytok a nedostatok potravín, klimatické zmeny a živelné pohromy nútili vynakladať všetky mentálne sily. Všetky takto docielené „náhodné“ objavy, či už ohňa, nástroja, kovu, agrikultúry, alebo jazyka, sa vzájomne stimulovali a navodili určitý existenčný vzostup ľudského druhu.

Prvotná forma reflexie je redukciou špecifického úžasu a pocitu úzkosti v prvom rade imaginovaním príčin. Pre hominizáciu bolo dôležitejšie mať kauzálne idey falošné, ako nemať vôbec nijaké. A práve vytvorenie mytológie muselo byť významnou udalosťou v procese hominizácie.

V rámci mytologickej mentality subjekt a objekt ešte veľmi tuho splyvajú vo výrazne antropomorfnom nazeraní. Plemeno či rod suverénne dominovali nad každým jednotlivcom a v myslení prevládali subjektivistické a antropomorfné predstavy a viery, charakteristické pre prapôvodnú mentalitu.

Formy a funkcie rodových pospolitostí boli značne meravé. Za takých podmienok je iluzórne predpokladať úspech individuálnej iniciatívy. Museli to byť vonkajšie podnety, ktoré prenikli do spoločenského priestoru, určili jeho modifikáciu a podmienili aj istý mentálny prelom a vzostup. Objekt sa začal emancipovať a nadobúdať črty cudzoty a začali sa rozlišovať subjekt a objekt, ktorý si vôľa nevie podrobiť a absorbovať ho. Prvým pokusom uniknúť z pút mýtu bola mágia, t. j. mytologické myslenie už s určitými impulzmi praktického konania.

Okrem praktických invencií vplývali na tento proces aj klimatické, litorálne a migračné faktory. Napokon z takto akumulovaných podnetov a ich dialektickej súhry vzišla produktívnejšia činnosť a istá spoločenská diferenciácia. V dôsledku vzrastu výrobných síl rody sa napokon rozpadli a postupne sa rozrušili aj efektívne vzťahy a sociálne normy, ktoré zodpovedali rodovej spoločnosti. Rozpadom pôvodnej patriarchálno-rodovej jednoty roztrhli sa aj ideové rámce. Tento proces sa obzvlášť výrazne prejavil najsamprv na maloázijskom pobreží starovekého Grécka. Tu sa v 7. storočí pred n. l. začali rozkladať staré kozmogónie, imaginované v lone rodovej spoločnosti.

Vznik gréckej filozofie je epochálnou udalosťou v procese mentálnej emancipácie ľudstva, pretože znamenal radikálne oslobodenie od tradovaných mytologických predstáv a revolučnú iniciatívu v úsilí o vecné a racionálne ponímanie celého sveta. Stalo sa to vtedy, keď sa predhelénska patriarchálno-rodová spoločnosť začala trhať a triedne diferencovať. Prispela k tomu jedinečne priaznivá konštelácia a pohyb existenčných podmienok.

Grécka filozofia nadväzovala na určitú ideovú tradíciu, reprezentovanú najmä homérskou ságou, no ďalšia zmena existenčných podmienok, hospodársky vzostup, radikálny spoločenský prelom podmienili oslabenie magického vzťahu k svetu. Skutočne, roz-

česnutím pôvodnej patriarchálno-rodovej jednoty roztrhla sa aj ideová jednota, rozbili sa zotrvačné ideové rámce.

Hoci sa grécka filozofia nemohla zbaviť jazyka mytológií na vyšších rovinách abstraktného myslenia, vcelku sa rozišla s mytologickým ponímaním prevzatých termínov.

Iniciátori gréckej filozofie prví v dejinách povzniesli chápanie sveta na vysokú racionálnu a zásadnú úroveň. Charakterizuje ich ďalej to, že nepátrajú už natoľko po pôvode vecí ako po ich podstate. V tom je rozdiel medzi mytologickými teogóniami a kozmogóniami a filozofickými kozmológiami.

Čapek o poslaní inteligencie. V inej súvislosti sme sa už zmienili o tom, ako v posledných desaťročiach sa vo vede a v kultúre prejavujú čoraz výraznejšie tendencie k špecializácii, často na ujmu širších syntetických prístupov a istého želaného univerzalizmu.

Ako sa príležitostne uvádza, v súčasnosti prudko vzrastá počet kultúrnych pracovníkov, a najmä technických expertov, dnes neobyčajne preferovaných. Nové progresívne formy technológie výroby si skutočne vyžadujú narastanie inžinierskych a technických kádrov, zvyšovanie počtu zriaďovačov a opravárov.

Vedeckotechnická revolúcia je procesom, ktorý výrazne modifikuje aj sociálne a kultúrne vzťahy a opory industriálnej civilizácie, formy práce a života. V úvahách o *Kríze inteligencie* K. Čapek už v roku 1934 upozorňoval, že pribúdajú nám „muži vedy“, no redukuje sa počet skutočných vzdelancov.

Potreba tvorby ideových a kultúrnych syntéz sa však pociťuje čoraz naliehavejšie. Už samotný vedeckotechnický vzostup vyvolá nevyhnutnosť komplexného rozvíjania spoločenskovedných oblastí, najmä sociológie ľudských vzťahov, sociálnej psychológie, teórie civilizácie, problémov životného prostredia, otázok zveľaďovania tvorivých síl človeka, kultúry v celej jej rozmanitosti i jednote atď. Riešenie všetkých týchto úloh si bude vyžadovať rozvoj schopností utvárania veľkých kultúrnych syntéz, slovami Čapka, uplatňovanie „vnútornej svetovosti a daru univerzality“.

Vo svojich úvahách Čapek hovorí, že, žiaľ, všade, kde sa prejavuje násilie na kultúrnom ľudstve, nachádzame vzdelancov, ktorí to nielen schvaľujú, ale ešte aj podkladajú ideovými dôvodmi. K. Čapek sa s osobitným dôrazom obracia na inteligenciu, i keď je existenčne závislá, aby nezrádzala svoju duchovnú podstatu a urodzenosť ducha. Ako hovorí, vedec už vtedy zlyháva, keď namiesto ustavičného poznávania prijíma hotové heslá.

Zmienil som sa na inom mieste už aj o tom, že proces formovania národných kultúr je iba etapou v dejinách a že sme dnes svedkami začleňovania národov do širších integratívnych súvislostí. Toto konštatovanie však nijako nesmie znamenať zľahčovanie dôležitosti kultúrneho prínosu jednotlivých národov pre celé ľudstvo. V tomto ohľade je zvlášť príznačná neobyčajná členitosť kultúrneho života jednotlivých európskych národov. Čapek hovorí, že udržujeme zložitost' a rozsiahlost' svojho sveta tým, že sme sa rozhodli byť malými a väčšími národmi a pestovať svoje diferencované kultúry. Stimulatívne antinómie a vzájomné inšpirovanie tradičných kultúrnych oblastí sú len na osoh vzostupu ľudského bytia. Zároveň treba zdôrazniť, že každá nacionálna výlučnosť a introvertnosť znamená v ďalšej perspektíve umŕtvenie kultúrneho života a stagnovanie vzostupu vzdelanosti.